

Libris

Respect pentru oameni și cărți

Eric HOBSBAWM

DESPRE
ISTORIE

Traducere din engleză de Radu SĂNDULESCU

CARTIER
i s t o r i c

Cuprins

<i>Prefață</i>	7
Capitolul 1. Înăuntrul și în afara istoriei.....	13
Capitolul 2. Sentimentul trecutului	24
Capitolul 3. Ce anume ne poate spune istoria despre societatea contemporană?	43
Capitolul 4. Privind înainte: Istoria și viitorul.....	58
Capitolul 5. A făcut oare istoria progrese?.....	81
Capitolul 6. De la istoria socială la istoria societății.....	99
Capitolul 7. Istorici și economiști: I.....	129
Capitolul 8. Istorici și economiști: II	149
Capitolul 9. Partizanat	169
Capitolul 10. Ce anume îi datorează istoricii lui Karl Marx?.....	192
Capitolul 11. Marx și istoria.....	214
Capitolul 12. Toate popoarele au o istorie.....	231
Capitolul 13. Istoria britanică și <i>Annales</i> : o notă.....	240
Capitolul 14. Despre renașterea narațiunii.....	249
Capitolul 15. Postmodernism în pădure	258
Capitolul 16. Despre istorie din jos.....	270
Capitolul 17. Curioasa istorie a Europei.....	289
Capitolul 18. Prezentul ca istorie.....	303
Capitolul 19. Putem oare scrie istoria Revoluției Ruse?.....	318

Capitolul 20. Barbaria: ghidul utilizatorului.....333

Capitolul 21. Istoria identității nu este suficientă350

Indice de nume 365

Înăuntrul și în afara istoriei

Acest articol a fost prezentat ca prelegere de deschidere a anului universitar 1993-1994 la Universitatea Central-Europeană de la Budapesta, adică s-a adresat unui corp de studenți veniți în primul rând din fostele țări comuniste ale Europei și URSS.

A fost publicat ulterior sub titlul „The New Threat to History” [„Noua amenințare la adresa istoriei”] în New Review of Books, 16 decembrie 1992, pp. 62-65, și, în traducere, în mai multe alte țări.

Este o onoare să fiu rugat să deschid acest an universitar al Universității Central-Europene. Este, de asemenea, o senzație curioasă să fac acest lucru, având în vedere că, deși sunt un cetățean britanic născut englez la a doua generație, eu sunt de asemenea o persoană din Europa Centrală. Într-adevăr, în calitate de evreu, sunt unul dintre membrii caracteristici ai diasporei de popoare din Europa Centrală. Bunicul meu a venit la Londra de la Varșovia. Mama mea era vieneză, la fel ca și soția mea, deși ea vorbește acum mai bine italiana decât germana. Mama soției mele încă vorbea maghiara pe când era fetiță, iar părinții ei, la un moment dat în timpul vechii monarhii, dețineau un magazin în Herțegovina. Soția mea și cu mine am fost odată la Mostar spre a da de urma lui, în vremea în care încă exista pace în acea nefericită parte din Balcani.

În trecut, eu însumi am avut legături cu istorici maghiari. Prin urmare, am venit la voi ca o persoană din afară, care este, de asemenea, într-o manieră piezișă, o persoană din interior. Ce pot să vă spun?

Doresc să vă spun trei lucruri.

Primul dintre ele se referă la Europa Centrală și de Est. Dacă vii de acolo, și presupun că voi aproape toți veniți de acolo, sunteți cetățeni ai unor țări al căror statut e de două ori nesigur. Nu pretind că nesiguranța constituie un monopol al central- și est-europenilor. Ea este, probabil, în zilele noastre mai universală decât a fost vreodată. Cu toate acestea, orizontul vostru este deosebit de întunecat. Pe parcursul vieții mele, fiecare țară din partea voastră de Europă a fost cuprinsă de război, cucerită, ocupată, eliberată și reocupată. Fiecare stat din ea are o formă diferită față de cea pe care o avea atunci când m-am născut eu. Doar șase dintre cele douăzeci și trei de state care umplu acum harta dintre Trieste și Urali existau la momentul nașterii mele, sau ar fi existat dacă nu ar fi fost ocupate de vreo armată sau alta: Rusia, România, Bulgaria, Albania, Grecia și Turcia, pentru că nici Austria post-1918, nici Ungaria post-1918 nu se pot compara cu adevărat cu Ungaria habsburgică sau cu Cisleithania. Mai multe au luat ființă după Primul Război Mondial, și mai multe după 1989.

Ele includ mai multe țări care nu au avut niciodată de-a lungul istoriei statutul de stat independent în sensul modern, sau care l-au avut pentru scurt timp – pentru un an sau doi, pentru o decadă sau două – și l-au pierdut, deși unele dintre ele l-au recâștigat de atunci: cele trei state baltice, Belarus, Ucraina, Slovacia, Moldova, Slovenia, Croația, Macedonia, ca să nu mergem mai departe înspre est. Unele dintre ele s-au născut și au pierit în timpul vieții mele, precum Iugoslavia și Cehoslovacia. Este ceva perfect comun pentru locuitorul vârstnic al vreunui oraș central-european să fi avut, succesiv, documentele de identitate a trei state. O persoană de vârsta mea din Lemberg sau Cernăuți a trăit în patru state, spre a nu mai pune la socoteală ocupațiile din timpul războiului; un om din Muncacs e posibil să fi trăit în cinci, dacă punem la socoteală autonomia de moment din 1938 a Ruteniei Subcarpatice. În epoci mai civilizate, precum în 1919, lui sau ei li s-ar fi oferit opțiunea de a-și alege cetățenia dorită, dar după cel de-al Doilea Război Mondial el sau ea a avut mai multe șanse de a fi expulzat forțat sau integrat forțat în noul stat. Care este locul cuiva din Europa Centrală și de Est? Cine este el sau ea? Întrebarea a fost reală pentru foarte mulți dintre

ei și continuă și acum să fie. În anumite țări ea este o chestiune de viață și de moarte, în aproape toate ea le afectează și câteodată le determină statutul legal și șansele de supraviețuire.

Totuși, există o altă incertitudine, mai colectivă. Cea mai mare parte a Europei Centrale și de Est aparține acelei părți a lumii pentru care diplomații și experții Națiunilor Unite au încercat din 1945 înapoi să inventeze eufemisme politicoase: „subdezvoltate” sau „în curs de dezvoltare”, adică sărace ori înapoiate la modul relativ sau la cel absolut. În anumite privințe nu există o diferențiere clară între cele două Europe, ci mai degrabă o pantă care est sau către vest a ceea ce am putea numi principalul lanț muntos sau creastă a dinamismului cultural și economic european, care se întindea din nordul Italiei peste Alpi până în nordul Franței și Țările de Jos și a fost prelungit peste Canalul Mânecii în Anglia. Poate fi evidențiat în rutele comerciale medievale și în harta distribuției arhitecturii gotice, precum și în cifrele pentru PNB-ul regional în Comunitatea Europeană. De fapt, în ziua de azi această regiune continuă să fie coloana vertebrală a Comunității Europene. Totuși, în măsura în care există o linie istorică de separație între Europa „avansată” și cea „înapoiată”, ea era localizată, aproximativ, prin mijlocul Imperiului Habsburgic. Știu că oamenii sunt sensibili la astfel de probleme. Ljubljana se consideră a fi cu mult mai aproape de centrul civilizației decât, să spunem, Skopje, Budapesta decât Belgradul, iar guvernul actual de la Praga nici nu dorește să fie numit „central-european” de frică să nu fie contaminat prin contactul cu Estul. El declară cu insistență că aparține în mod exclusiv Vestului. Totuși, părerea mea este că nicio țară sau regiune din Europa Centrală și de Est nu s-a considerat pe sine ca situându-se în acel centru. Cu toatele priveau în altă parte căutând un model pentru a fi cu adevărat avansate și moderne, chiar și, bănuiesc, clasa mijlocie educată de la Viena, Budapesta sau Praga. Ele cu toatele priveau către Paris și Londra, la fel după cum intelectualii de la Belgrad și Ruse priveau către Viena – chiar dacă, în conformitate cu cele mai acceptate standarde, Republica Cehă și părți ale Austriei din prezent alcătuiau o parte din zona avansată industrială a Europei, iar din punct de vedere cultural Viena, Budapesta și Praga nu aveau absolut niciun motiv să se simtă inferioare altora.

Istoria țărilor înapoiate în secolul al XIX-lea și al XX-lea reprezintă istoria încercării de a ajunge din urmă lumea mai avansată imitând-o. Japonezii din secolul al XIX-lea au luat ca model Europa, europenii occidentali de după cel de-al Doilea Război Mondial au imitat economia americană. Povestea Europei Centrale și de Est în secolul XX este, în linii mari, aceea a încercării de a recupera urmând mai multe modele, unul după altul, și nereușind. După 1918, când majoritatea țărilor succesoare erau noi, modelul îl constituia democrația occidentală și liberalismul economic. Președintele Wilson – poartă oare gara centrală din Praga din nou numele lui? – era sfântul de hram al regiunii, cu excepția bolșevicilor care mergeau pe drumul lor. (De fapt, și ei urmau modele străine: Rathenau și Henry Ford). Așa ceva nu a funcționat. Modelul s-a prăbușit din punct de vedere politic și economic în anii '20 și '30. Marea Criză Economică a distrus democrația multinațională chiar și în Cehoslovacia. Mai multe astfel de țări au încercat apoi sau au flirtat pentru scurt timp cu un model fascist, care păreau povestea de succes economică și politică din anii '30. (Suntem înclinați să uităm că Germania nazistă avea un succes remarcabil în depășirea Marii Crize Economice.) Nici integrarea într-un sistem economic al Germaniei Mari nu a funcționat. Germania a fost învinsă.

După 1945 majoritatea acestor țări au ales, sau s-au trezit silite să aleagă, modelul bolșevic, care era în mod esențial un model de modernizare a economiilor agrare înapoiate prin revoluție industrială planificată. Acest lucru nu a fost, prin urmare, niciodată relevant pentru ceea ce este acum Republica Cehă și pentru ceea ce a fost până în 1989 Republica Democrată Germană, dar a fost relevant pentru cea mai mare parte a regiunii, inclusiv pentru URSS. Nu trebuie să vă spun despre deficiențele economice și slăbiciunile sistemului, care în cele din urmă au dus la prăbușirea sa, și cu atât mai puțin despre sistemele politice intolerabile, din ce în ce mai intolerabile, pe care le-a impus în Europa Centrală și de Est. Cu atât mai puțin trebuie să vă aduc aminte incredibilele suferințe pe care acesta le-a impus popoarelor fostei URSS, îndeosebi în timpul perioadei de fier a lui Iosif Stalin. Și totuși trebuie să spun, cu toate că mulți dintre voi nu veți fi încântați de cele spuse de mine, că

până la un punct a funcționat mai bine decât orice altceva după prăbușirea monarhiilor în 1918. Pentru cetățenii de rând ai țărilor mai înapoiate din regiune – să zicem Slovacia și o mare parte din Peninsula Balcanică – a constituit, probabil, cea mai bună perioadă din istoria lor. S-a destrămat din cauza faptului că sistemul a devenit, din punct de vedere economic, din ce în ce mai rigid și mai nefuncțional, și mai ales din cauză că s-a dovedit practic incapabil să genereze sau să utilizeze inovații, în afară de faptul că înăbușea originalitatea intelectuală. În plus, a devenit imposibil de ascuns față de populațiile locale faptul că alte țări făcuseră progrese materiale cu mult mai mari decât cele socialiste. Dacă vreți să ne exprimăm altfel, s-a prăbușit din cauză că cetățenii de rând erau indiferenți sau ostili și din cauză că regimurile însele își pierduseră încrederea în ceea ce se prefăceau că fac. Totuși, oricum l-ai privi, el s-a prăbușit în cel mai spectaculos mod în perioada 1989–1991.

Iar acum? Există un alt model pe care toată lumea se grăbește să-l urmeze, democrația parlamentară în politică și extremele unui capitalism al pieței libere în economie. În forma prezentă el nu este cu adevărat un model, ci în primul rând o reacție față de ceea ce a dispărut înainte. E posibil să se sedimenteze spre a deveni mai practic – dacă este lăsat să se sedimenteze. Totuși, chiar dacă ar face acest lucru, în lumina istoriei de după 1918 nu sunt multe șanse ca această regiune, posibil cu excepții minime, să reușească să intre în clubul țărilor „cu adevărat” avansate și moderne. Rezultatele imitării președintelui Reagan și a doamnei Thatcher s-au dovedit dezamăgitoare chiar și în țări care nu au fost distruse în război civil, haos și anarhie. Ar trebui să adaug că nici rezultatele urmării modelului Reagan-Thatcher în țările originii sale nu au fost încununuate de succes la modul strălucit, dacă îmi veți permite o discretă afirmație britanică.

Prin urmare, în ansamblu, popoarele din Europa Centrală și de Est vor continua să trăiască în țări dezamăgite de trecutul lor, probabil într-o mare măsură de prezentul lor, și nesigure în privința viitorului lor. Aceasta este o situație extrem de periculoasă. Oamenii vor căuta pe cineva de învinovățit pentru eșecurile și nesiguranțele lor. Mișcările și ideologiile care au cele mai mari șanse de a bene-

Istoria țărilor înapoiate în secolul al XIX-lea și al XX-lea reprezintă istoria încercării de a ajunge din urmă lumea mai avansată imitând-o. Japonezii din secolul al XIX-lea au luat ca model Europa, europenii occidentali de după cel de-al Doilea Război Mondial au imitat economia americană. Povestea Europei Centrale și de Est în secolul XX este, în linii mari, aceea a încercării de a recupera urmând mai multe modele, unul după altul, și nereușind. După 1918, când majoritatea țărilor succesoare erau noi, modelul îl constituia democrația occidentală și liberalismul economic. Președintele Wilson – poartă oare gara centrală din Praga din nou numele lui? – era sfântul de hram al regiunii, cu excepția bolșevicilor care mergeau pe drumul lor. (De fapt, și ei urmau modele străine: Rathenau și Henry Ford). Așa ceva nu a funcționat. Modelul s-a prăbușit din punct de vedere politic și economic în anii '20 și '30. Marea Criză Economică a distrus democrația multinațională chiar și în Cehoslovacia. Mai multe astfel de țări au încercat apoi sau au flirtat pentru scurt timp cu un model fascist, care păreau povestea de succes economică și politică din anii '30. (Suntem înclinați să uităm că Germania nazistă avea un succes remarcabil în depășirea Marii Crize Economice.) Nici integrarea într-un sistem economic al Germaniei Mari nu a funcționat. Germania a fost învinsă.

După 1945 majoritatea acestor țări au ales, sau s-au trezit silite să aleagă, modelul bolșevic, care era în mod esențial un model de modernizare a economiilor agrare înapoiate prin revoluție industrială planificată. Acest lucru nu a fost, prin urmare, niciodată relevant pentru ceea ce este acum Republica Cehă și pentru ceea ce a fost până în 1989 Republica Democrată Germană, dar a fost relevant pentru cea mai mare parte a regiunii, inclusiv pentru URSS. Nu trebuie să vă spun despre deficiențele economice și slăbiciunile sistemului, care în cele din urmă au dus la prăbușirea sa, și cu atât mai puțin despre sistemele politice intolerabile, din ce în ce mai intolerabile, pe care le-a impus în Europa Centrală și de Est. Cu atât mai puțin trebuie să vă aduc aminte incredibilele suferințe pe care acesta le-a impus popoarelor fostei URSS, îndeosebi în timpul perioadei de fier a lui Iosif Stalin. Și totuși trebuie să spun, cu toate că mulți dintre voi nu veți fi încântați de cele spuse de mine, că

ficia de pe urma acestei stări de fapt nu sunt, cel puțin în această generație, cele care vor să se întoarcă la vreo variantă a perioadei de dinainte de 1989. Ele au mai multe șanse de a fi mișcări inspirate de naționalismul xenofob și de intoleranță. Cel mai ușor lucru este întotdeauna să îi faci vinovați pe străini.

Ceea ce mă conduce către cea de-a doua părere a mea, și cea principală, care este cu mult mai direct relevantă pentru activitatea unei universități, sau cel puțin pentru acea parte a activității care mă preocupă pe mine în calitate de istoric și de profesor universitar. Căci istoria reprezintă materialul brut pentru ideologiile naționaliste, etnice sau fundamentaliste, tot așa după cum macii reprezintă materialul brut pentru cei care se droghează cu heroină. Trecutul constituie un element esențial, poate *elementul* esențial, în aceste ideologii. În cazul în care nu există un trecut potrivit, el poate întotdeauna fi inventat. Într-adevăr, în natura lucrurilor de obicei nu există trecut complet potrivit, pentru că fenomenul pe care aceste ideologii pretind a-l justifica nu este vechi sau etern, ci nou din punct de vedere istoric. Acest lucru se aplică atât fundamentalismului religios în versiunile sale curente – versiunea ayatollahului Khomeini de stat islamic nu este mai veche de anii '70 –, cât și naționalismului contemporan. Trecutul legitimează. Trecutul conferă un fundal mai glorios unui prezent care nu are multe de sărbătorit. Îmi amintesc că am văzut undeva un studiu despre străvechea civilizație a orașelor din valea Indusului cu titlul *Cinci mii de ani de Pakistan*. Pakistanul nu exista nici în proiect înainte de 1932-1933, când numele a fost inventat de niște studenți militanți. Nu a devenit o solicitate politică serioasă până în 1940. Ca stat, a început să existe doar din 1947. Nu există dovezi ale vreunei legături dintre civilizația din Mohenjo Daro și actualii conducători de la Islamabad, așa după cum nu există între războiul troian și guvernul de la Ankara, care la ora actuală pretinde returnarea, chiar și numai pentru prima expunere publică, a comorii regelui Priam din Troia descoperită de Schliemann. Dar 5000 de ani de Pakistan sună cumva mai bine decât 45 de ani de Pakistan.

În această situație istoricii se trezesc în rolul neașteptat al actorilor politici. Obișnuiam să gândesc că profesiunea istoriei, spre